

33. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО). – Ф.133. – Оп.1. – Спр.232. – Дело о роде Заньковиевых, доказывающих дворянское происхождение (16 ноября 1822 – 30 июня 1855 гг.), 48 Арк.
34. ДАЧО. – Ф.133. – Оп.1. – Спр.395. – Черновые описи дел об утверждении разных лиц в правах дворянства, отосланных в Герольдию (1805 г.), 889 Арк.
35. Милорадович Г.А. Любеч и его святыня. – СПб: Типография Альштулера, 1905. – 105 с.; ил.
36. Милорадович Г.А. Любеч в XVIII веке // Черниговские губернские ведомости. – 1896. – №883. – Часть неофициальная. – С.2-3.
37. ЦДІАК України. – Ф.1235. – Оп.1. – Спр.1240. – Грушевський О.С. Статті до історико-географічного словника України по Чернігівському повіту Чернігівської губернії (1930-і рр.), 26 Арк.
38. ДАЧО. – Ф.133. – Оп.1. – Спр.231. – Дело о дворянском происхождении разных родов (15 августа 1821 – 15 января 1827 гг.), 727 Арк.
39. ДАЧО. – Ф.86. – Оп.1. – Спр.28. – Дело о разборе доказательств о дворянстве лиц, состоящих в подушном окладе (1 января 1792 г.), 305 Арк.
40. Литовская метрика (1553-1567). Книга 564. Книга публичных дел 7 / Подг. к печати Я.Балицлис; Ин-т истории Литвы. – Вильнюс: Mokslo ir encirlopleidyra, 1996. – 207 с.
41. ЦДІАК України. – КМФ.-36. – Оп.1. – Спр.207. – Волинська метрика. Книга РМ 21 (1613, 1615-1616, 1618-1619 рр.), 139 Арк.
-

ІСТОРИЧНІ КЛЕЙНОДИ ЧЕРНІГОВА*

Чернігів — одне з найстаріших міст України, яке у 1623 р. отримало статус магдебурзького міста, тобто право на міське самоврядування. Зовнішніми атрибутами цього права були печатка, герб та прапор.

В історичній науці не склалось єдиної думки щодо символіки Чернігова та Чернігово-Сіверської землі. В.Румянцева вважає, що емблемою Чернігівського князівства здавна був двоголовий орел¹. Натомість Б.Рибаков, дослідивши билини чернігівського циклу, доводив, що спочатку це був віщий ворон або як варіант – фантастична істота Семаргл. На користь цих гіпотез, як і інших схожих, можна знайти достатньо аргументів, тим більше, що емблематика змінювалась протягом століть. Можливо, ворон - раніша емблема, яка трансформувалась в орла під впливом тісних зв'язків Чернігівського князівства з Візантією через Тмутаракань у XI ст.²

Ще один відступ щодо герба Чернігівської землі – чорного орла, а саме його кольору. Можна припустити, що він не випадковий. Історик О.Толочко пише: „Різні боки кордону маркуються різними барвами. Свій бік – світлою, чужий – темною. Протистояння “світло”, “красної” Русі темному, незнайомому полю – одна з головних колористичних доміант давньоруської літератури. Кольоровий код, втім, не єдиний. Він має своє, безпосереднє продовження у знаках сторін світу, де своєму відповідає південь (світло), чужому – північ (темрява). На світанку давньоруської державності саме таким чином поляни усвідомлювали своїх північних сусідів сіверян, пов'язуючи із ними чорну фарбу, а разом і поняття географічної півночі, холоду. Можна твердити, що уявлення про максимальну етнічну відчуженість обов'язково асоціюється із чорною північчю”³.

У такому разі стає зрозумілою позиція геральдистів Речі Посполитої, які у XVII ст. стверджували, що двоголовий чорний орел – давня емблема Чернігівської землі, на підставі чого польський сейм у 1633 р. затвердив герб Чернігівського воєводства. Ним став чорний двоголовий орел з розпущеними крилами під королівською короною та вензелем королевича Владислава на грудях (цікаво, що у 30-і рр. XVII ст. був ще один герб, пов'язаний з Чернігівщиною. Це *Погоня* або вершник в

---

* Редакція вибачається перед І. Ситим за технічні помилки при підготовці його статті «Сіверянський слід походження роду Мазепи» (С.Л., 2007 р. № 5, с. 44-52): зниклі зноски та підписи до ілюстрацій.

обладунках. Він був вміщений на печатці Чернігівського земства)⁴.

На жаль, нам невідома аргументація геральдистів щодо давності орла як емблеми Чернігівщини. Та й взагалі, чи існувала вона? Не треба забувати, що Чернігівські землі були спірною територією між Річчю Посполитою та Московською державою, а звідси – всілякі намагання обох держав тим чи іншим способом прив'язати їх до себе. Можливо, чорний двоголовий орел планувався як противага московському. Ось дивіться, у складі Речі Посполитої є землі, які мають у гербі орла ще з домонгольських часів на відміну від пізнішого, запозиченого з Візантії, московського. Крім того, чорний орел перекликався з польським білим. У такий спосіб доводили, що чернігівські землі у складі Речі Посполитої є невід'ємною її частиною, а Москва не має на них ніяких прав.

По-іншому до цього питання підходила протилежна сторона. Відомо, що у XVII ст. в Московській державі герба у загальноприйнятому розумінні не існувало, а ті зображення «гербів» земель, що ми бачимо на царській печатці, можна розглядати як емблеми (і не більше), котрі підкреслювали думку, що Москва – це збирач руських земель. Цікаво відзначити, що на печатці Івана IV емблема Чернігівської землі – меч східного типу чи шабля, на тарелі Олексія Михайловича – це білий олень на зеленому тлі⁵. Як бачимо, у російській традиції емблема чернігівських земель була нестійкою, що пояснюється слабкістю російської геральдики, що як наука почала розвиватися лише у XVIII столітті, а в XVII ст. московським чиновникам доводилося або створювати штучні емблеми, або користуватися розробками досвідченіших західних геральдистів, вносячи свої модифікації. Тому чернігівський орел у 1672 р. стає одноголовим⁶. І у лапах у нього з'являється хрест, який нагадує, що чернігівські землі поряд з Києвом були колицкою християнства на Русі. Голову ж орел «втратив», тому що загальнодержавною емблемою Московської держави був двоголовий візантійський орел, і не припустимо, з точки зору московських чиновників, щоб подібна емблема була у Чернігова, міста хоч і стародавнього, але ж провінційного, яке перебувало певний час у складі Речі Посполитої. Таким чином, чорний орел утвердився як герб Чернігово - Сіверської землі.

У той же час як міський герб Чернігова ми можемо розглядати тільки зображення св. Владислава. У 1623 р. Сигізмунд III своїм привілеєм надав місту магдебурзьке право, де серед іншого затверджувався міський герб: «... в герб городской назначаем: святой Владислав в збруи с красною хорогвою»⁷. Чому саме цей святий потрапив на герб? Адміністратором Чернігово-Сіверської землі у той час був королевич Владислав, у майбутньому король Владислав IV, а святий Владислав був його покровителем. Тут треба згадати традиції Київської Русі, її князів, котрі, вміщували на печатках зображення своїх святих покровителів. Чому святий був у військовому спорядженні? Чернігів – це прикордонне місто, до речі, як і зараз. Знову ж аналогія: зображення озброєного воїна бачимо на князівських печатках Київської Русі. Геральдисти Речі Посполитої добре знали свою справу і підводили під свої розробки солідну базу. Зображення св. Владислава існувало на міській печатці Чернігова з 1623 по 1782 р., тобто 159 років (у XVII –XVIII ст. поняття «міський герб» і «міська печатка» були тотожними).

В указі Сенату 1730 р., на який посилаються окремі дослідники, йдеться про затвердження військової емблеми та підтвердження старого земельного герба Чернігівщини, а не міста Чернігова⁸. Про це переконливо свідчать дані сфрагістики. На печатці Чернігівського полку зображений чорний одноголовий орел з хрестом, а на міській – св. Владислав (не слід забувати про складні взаємовідносини між козацьким та міським самоврядуванням на Гетьманщині)⁹.

Сьогодні відомий 61 відбиток печатки м. Чернігова, їх описів, фотографій з хронологічними рамками 1658-1782 рр. На всіх – зображення св. Владислава. 52 відбитки (1769 – 1781 рр.) описала Н.Грабова. Вона трактує св. Владислава як озброєного *козака*¹⁰. Подібне трактування маємо і в опису печатки 1692 р., вміщеному у «Черниговских губернских ведомостях» 1857 р., ч. неоф. до № 18.

Привертають увагу печатки з легендою «ЕЯ ИМПЕРАТОРСКОГО ВЕЛИЧЕСТВА МАГИСТРАТА ЧЕРНИГОВСКОГО ПЕЧАТЬ». У каталозі музею В. В. Тарновського 1900 р. маємо опис та фотографію подібної печатки (оригінал не зберігся)¹¹. Якщо її легенда збігається, крім деяких деталей, з описаними Н.Грабовою печатками, то зображення майже цілком повторює відому печатку 1698 р. Зображення ж св. Владислава на печатках 1769-1781 рр. за своєю іконографією наближається до відбитка 1675 р. з деякими деталями зображення 1698 р. – пір'я на шоломі, шабля на боці, тобто воно має синтетичний характер. Діаметри вищезгаданих печаток від 17 мм до 40 мм більше наближаються до печатки зразка 1675 р. (28 мм).

Печатка 1698 р. значно більша. Нами у фондах Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського виявлені однотипні з нею по зображенню печатки 1704 р. та 1710 р. Їх діаметр – 48 мм. Коловий напис у два рядки починається з поділового хрестика: «ПЕЧАТЬ ИХ ЦРСК(О)ГО ПРЕСВЕТЛ(О)ГО ВЕЛИЧЕСТВА МЕСКАЯ РАТУША ЧЕРНИГОВ...». Зображення у центрі в основному повторює зразок 1698 р. за технікою виконання печатки 1704 та 1710 рр. належить до паперово-воскових¹².

Постать св. Владислава утрималась на міській печатці до 1782 р., коли указом Катерини II був затверджений міський герб – чорний орел під короною з хрестом у лапі¹³. Чому 159 років св. Владислав усіх задовольняв, а в 1782-ому вже ні? Ймовірно, російська імператриця, один з ініціаторів поділів Речі Посполитої, використовувала всі можливості, щоб знищити будь-яку пам'ять про те, що руські землі входили до складу цієї держави. Крім того, не треба забувати, що цей герб нагадував про особливий статус міста, його магдебурзькі права, що у самодержавній кріпосницькій Росії викликало неприйняття.

Лінію на загальне нівелювання та пристосування української земельної і міської геральдики до імперських стандартів проводили й інші імператори. Згадаймо указ Павла I, який вимагав замінити зображення на міських та інших печатках України на державний герб Російської імперії¹⁴. Проте чорний орел залишався гербом Чернігова до Жовтневої революції. Після неї, з 1917 по 1969 р., Чернігів не мав не те що герба, а й взагалі якоїсь емблеми.

15 березня 1969 р. перша сесія 12 скликання Чернігівської міськради затвердила новий «герб»: «основу герба становить срібний щит слов'янської форми, що символізує давність міста і його важливе оборонне значення в минулому, угорі щита – давньослов'янським шрифтом напис – «Чернігів», внизу – серп і молот, що символізують мирну працю і непорушність союзу робітничого класу й селянства. Центральна червоно-лазурова площина щита, що відтворює кольори прапора УРСР, розподілена золотим колосом пшениці, який підкреслює, що Чернігів – центр області з розвинутим сільським господарством. На лазуровому тлі зображений силует давньої гармати, він нагадує, що Чернігів у минулому був фортецею на південно-західних рубежах Росії: на червоному – срібне зображення реторти і шпулі, яке символізує промисловий розвиток сучасного міста. Пересікаючи лазуровий і червоний фон площини, в'ються хвилі Десни, на березі якої розкинулося місто»¹⁵.

Як бачимо, у цій емблемі безліч порушень геральдичних принципів, тому, ясна річ, зі створенням суверенної України серед іншого постало і питання про відновлення старого історичного герба Чернігова. Була створена комісія для вивчення цього питання. Оголошено конкурс на краще графічне вирішення герба. Були виступи по міському телебаченню, публікації у пресі. Але зразу впадає у вічі, що повністю було зігноровано перший історичний герб Чернігова – св. Владислава. На розгляд сесії міськради виносився герб з орлом, але вона кілька разів відхиляла цей проект, мовляв, що це йде від Росії, царату і таке інше. Депутатам не вистачило знання історії рідного міста. Нарешті, вони прийняли рішення віддати це питання на розгляд виконкому, і той своїм рішенням № 332 від 1 грудня 1992 р. ухвалив: «затвердити герб міста по опису та малюнку, які додаються», тобто орла з хрестом. Автор модифікації та опису цього герба токар Чернігівського радіоприладного заводу В. М. Сергєєв.

Ось що він пише (мовою оригіналу): «Исторический герб Чернигова представляет собой серебрянный гербовый щит, на фоне которого изображен черный одноглавый орел со специфически взведенными распущенными крыльями.

Гордо витягнута шея, високо поднятая голова и раскрытый клюв с выбросом языка символизируют всепобеждающее и жизнеутверждающее начало, силу, ликование. Широко расставленные лапы, традиционные для изображения черниговского орла, дополняют общее впечатление силы и отваги. В левой лапе орла находится золотой крест, символизирующий духовное начало, значимость и влияние христианства в многовековой жизни города, одного из наиболее значительных духовных центров нашего отечества, давшего неиссякаемую плеяду подвижников православия. Голову орла венчает золотая пятиконечная башенная (городская) корона – символ принадлежности данного герба городу»¹⁶.

Співвідношення сторін 1:1,2. Язик та очі орла червоного кольору, дзьоб і лапи – золоті. Обґрунтування орла В.Сергеев дає по В. Румянцевій, але в дуже категоричній формі. Дискусійні докази він подає як загальноприйняті і безумовні, при цьому цілком ігнорує св. Владислава, який був гербом міста 159 років. Крім того, орел втрачає великокнязівську корону, що у дореволюційному зображенні підкреслювала особливий статус Чернігова. Не слід забувати, що тут князували Володимир Мономах, Святослав Ярославич та інші князі, які потім займали великокнязівський стіл у Києві.

Не менш цікава історія міського прапора Чернігова. В Україні першу згадку про міські прапори знаходимо у привілеї Сигізмунда I Старого львівським міщанам на міський герб від 27.01.1526 р. Потім прапори, на яких зображувались герби, згадуються у привілеях Корсуню (1585 р.), Переяславу (1620 р.), Богуславу (1620 р.), Остру (1662 р.).

Деякі міські прапори дожили до нашого часу. У військовому музеї Стокгольма зберігаються прапори Києва та Львова. До Швеції вони потрапили як воєнні трофеї¹⁷.

Опис чернігівського прапора був зроблений 1786 р. Опанасом Шафонським: „Магистрат Черниговский имеет, по старому обікновенію, особое магистратовое знамя, которое в торжественных выходах обще с цеховыми употребляется, треугольное, и состоит из голубого штофу. На одной стороне написан образ Преображения Господня; по сторонам сего образа на правой – пророк Моисей, а на левой пророк Илия, в подножии онаго Святыи апостол Иоанн, апостол Петр и апостол Ияков; на другой стороне прежний магистратский герб. Кайма онаго знамя желтого штофу, по краям которой, вместо позументу, золотыя и серебряныя сусальныя полосы и шелковым шнурком обшиты. На верху древка деревянная позолоченная булава и над оною такой же крест»¹⁸. Загалом Оп. Шафонський описав 34 прапори – два міських (Чернігів, Прилуки), 32 цехових (Зенків, Прилуки, Ніжин, Борзна, Березна, Чернігів).

Праця О.Шафонського дозволяє простежити основні, характерні риси міського та тісно з ним пов'язаного цехового прапорництва Гетьманщини.

Колір полотнища:

- червоний (16 прапорів)
- зелений (8 прапорів)
- блакитний (6 прапорів)
- жовтий (4 прапори)

Форма полотнища:

трикутник – п'ять прапорів, «двоерожных» – два. Решта не зазначена, але припускаємо, що вони були прямокутні.

Богородиця – 8 прим.	Воскресіння – 2	Троїця – 1
Гербові емблеми – 7	Вензель – 2	Ісус Христос – 1
Покрова – 6	Іоанн Предтеча – 2	Вознесіння – 1
Богоявлення – 5	Благовіщення – 2	Мироносиці – 1
Арх. Михайло – 5	Микола Чудотворець – 2	Арх.Гавриїл – 1
Вм.Георгій – 5	Ілля Пророк – 2	Св.Димитрій – 1
Св. Лука – 3	Георгій Побідоносець – 2	Ап.Петро і Павло – 1
Хрест – 3	Дух святий – 1	Св. Борис і Гліб – 1
Цехові атрибути – 8	Преображення – 1	Положення риз
Кузьма і Дем'ян – 3	Вм.Стратилат – 1	Богородиці – 1

Як бачимо, превалує християнська емблематика.

Голівка держака прапора: булава з хрестом – 2
булава зі списом – 1
хрест – 1
спис – 6
спис із сокирою (алебарда) – 6

Таким чином, найпопулярнішою та найтрадиційнішою формою голівки держака прапора був спис.

Звернемо увагу на те, що по краю полотнища обшивали лиштвою, а вказані сюжети малювали фарбами. Техніку гаптування, на відміну від церковних речей, не використовували.

Уявлення про подібні прапори дають два унікальних прапори, що зберігаються в Сосницькому краєзнавчому музеї ім. Ю.Виноградського¹⁹. Прапор сосницького цеху шевців трикутної форми. Полотнище синього кольору, обшите по краю лиштвою і торочкою. В ньому намальовані жовтими, зеленими, коричневими, червоними фарбами на тлі картуша два святих. Можливо, це Кузьма і Дем'ян. Над картушем угорі – шестипроменева зірка. Під картушем – стилізований рослинний орнамент та хрест. Праворуч картуша – янгол, що тримає трубу. Праворуч янгола – півмісяць. У музеї прапор датують серединою XVIII ст. На нашу думку, це перша половина XIX ст. На це вказує іконографія зображення. Другий прапор належав сосницькому ковальському цеху. Він теж трикутний. Полотнище червоного кольору, обшите по краю жовтою лиштвою. В ньому намальоване жовтими, зеленими, червоними, золотавими фарбами на тлі картуша яєсь зображення (фарби обсіпались), над картушем ліворуч – восьмипроменева зірка, під картушем ліворуч – картуш овальної форми. Праворуч картуша – півмісяць, восьмипроменева зірка, а між ними – мальтійський хрест. Держак XIX ст. Голівка списоподібна. Він розфарбований білими, червоними і чорними смугами. Датування прапора тотожне вищенаведеному.

Опис чернігівського прапора О.Шафонського наштовхнув на думку реконструювати історичний прапор Чернігова. Щоб витримати стиль, притаманний XVII - XVIII ст., за зразок як для форми прапора, так і для зображення, були використані тогочасні пам'ятки прапорництва та малярства. Форма була взята із публікації Я.Ісаєвича²⁰ та з опису чернігівського прапора О.Шафонського. Зображення "Преображення Господне" з однойменної ікони початку XVIII ст. з книги Дм. Степовика²¹. Зображення герба Чернігова XVII-XVIII ст. – св. Владислава в обладунках – взято з публікації Н.Грабової²² (він вміщений на печатці Чернігівського магістрату, яка побутувала у 1769 – 1781 рр.), праць А.Гречила²³ та І.Ситого²⁴. Проте враховуючи, що це чорно-білі зображення, а на прапорі герб був багатокольоровий, ми використали також зображення св. архістратиґа Михайла з Троїцької надбрамної церкви Києво-Печерської лаври (*варіант 1*)²⁵. До речі, як свідчать джерела та вцілілі пам'ятки прапорництва, козаки досить часто на своїх прапорах використовували зображення арх. Михайла²⁶. Загальна композиція запозичена з опису чернігівського прапора О.Шафонського.

Слід зазначити, що зображення озброєного воїна треба, на нашу думку, трактувати ширше, аніж як тільки св.Владислава. Перед нами узагальнений образ захисника рідної землі. Витоки цього зображення сягають часів Київської Русі. Щось подібне ми бачимо на князівських печатках. Також можна розглядати цей малюнок як уособлення легендарного засновника Чернігова князя Чорного. У 1625 р. був створений козацький загін для охорони Чернігова²⁷ (до речі, це перша документальна згадка про чернігівських козаків, окрім звісток про легендарну Сновську Січ). Отже, трактування св.Владислава як козака теж має історичне підґрунтя.

Щодо сюжету "Преображення Господне", то воно теж не випадкове. Адже в Чернігові стоїть найдавніший мурований храм східного слов'янства – Спасо-Преображенський собор XI ст., і для чернігівців він завжди був головним осередком віри і духовності.

Цей варіант прапора отримав схвальну експертну оцінку Інституту історії НАН України.

Окрім цього варіанта, розроблені також інші. 2 *варіант* відрізняється тим, що до вищенаведеної композиції додано сучасний герб Чернігова у трактуванні В.Сергєєва. Змінена і форма прапора. Цей варіант дозволяє зв'язати геральдичну та вексилологічну традиції минулого і сучасності.

3 *варіант* прапора містить зображення воїна у повному срібному лицарському обладунку, озброєного мечем з червоним прапором у руці. З другого боку доданий сучасний герб Чернігова. Цей варіант дозволяє об'єднати перший історичний герб міста 1623 р., що віддзеркалює його іконографія, з сучасним, зв'язати міське самоврядування в історичній традиції з сучасним етапом.

4 *варіант* прапора містить зображення воїна у золотому панцирі, озброєного шаблею з червоним прапором у руці. З другого боку доданий сучасний герб Чернігова. Цей варіант дозволяє об'єднати історичний герб міста (в іконографії XVIII ст.) з сучасним; рельєфніше віддзеркалити козацьку добу (через костюм) та пік розвитку міського самоврядування в історії Чернігова, зв'язати міське самоврядування в історичній традиції з сучасним етапом.

5 *варіант* прапора повторює 3 варіант з такою відмінністю: лицар у золотих обладунках, орел на золотому тлі.

Отже, виходячи з ст. 22 „Символіка територіальних громад сіл, селищ, міст, районів і областей” Закону України „Про місцеве самоврядування в Україні”, де у п. 1 зазначено: „територіальні громади сіл, селищ, міст можуть мати власну символіку (герб, прапор тощо), яка відображає їх історичні, культурні, соціально-економічні та інші місцеві особливості і традиції”, слід відновити історичні клейноди Чернігова, зокрема, прапор, згідно з одним із поданих варіантів.

Опис прапора

1 *варіант*

Трикутне синє полотнище, по краях якого йде жовта лиштва. З одного боку зображене „Преображення”: на зеленій горі у золотому сяйві – Ісус Христос, ліворуч від нього на білій хмарі стоїть пророк Мойсей зі скрижалями, а праворуч – пророк Ілля, під горою – учні Ісуса Христа – Яків, Іоанн та Петро; з другого боку зображений воїн у золотих обладунках, на голові у нього золотий шолом, увінчаний 3 страусовими пір'їнами (білого, червоного та чорного кольорів); на плечах – червоний плащ, на грудях

на чорній стрічці висить золотий хрест, лівою рукою (рукав зеленого кольору) він тримає розпущене червоне знамено із золотим хрестом, а правою рукою (рукав зеленого кольору) – шаблю з золотим руків'ям, чорними піхвами, які прикрашені золотими накладками; шабля підвішена до пояса двома чорними ремінцями; з-під обладунка спускається жовта сорочка, вкрита візерунками, на ногах чорні штани та жовті чоботи, вкриті візерунками. Держак прапора коричневого кольору, увінчаний золотою кулею з хрестом.

Авторський колектив:

Ситий І.М., кандидат історичних наук,
член ради Українського геральдичного товариства,
Леп'явко С.А., доктор історичних наук, професор,
член Українського геральдичного товариства,

Посьмашна Л.М., художник,
член Українського геральдичного товариства.

2 варіант

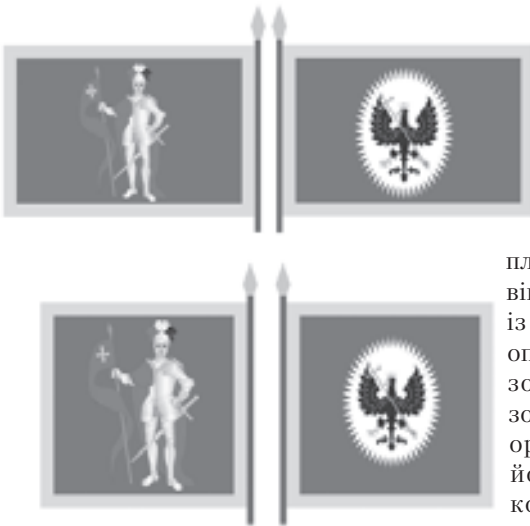
Прямокутне (співвідношення сторін 2:3) або трикутне синє полотнище, по краях якого йде жовта лиштва. З одного боку зображене „Преображення”: на зеленій горі у золотому сьайві – Ісус Христос, ліворуч від нього на білій хмарі стоїть пророк Мойсей зі скрижалями, а праворуч – пророк Ілля, під горою – учні Ісуса Христа – Яків, Іоанн та Петро; з другого боку зображений воїн у золотих обладунках, на голові у нього золотий шолом, увінчаний 3 страусовими пір'їнами (білого, червоного та чорного кольорів); на плечах – червоний плащ, лівою рукою він тримає розпущене червоне знамено з золотим хрестом, а правою рукою (рукав зеленого кольору) – шаблю із золотим руків'ям, чорними піхвами, які прикрашені золотими накладками; шабля підвішена до пояса двома чорними ремінцями; з-під обладунка спускається жовта сорочка, вкрита візерунками, на ногах чорні штани та жовті чоботи, вкриті візерунками. Ліворуч від св. Владислава, угорі у срібному сьайві – чорний орел з розправленими крилами; на його голові золота п'ятизубцева корона, лівою лапою він тримає золотий хрест, язик та очі орла червоного кольору, дзьоб і лапи – золоті. Держак прапора коричневого кольору, увінчаний золотим списом.

Авторський колектив:

Ситий І.М., кандидат історичних наук,
член ради Українського геральдичного товариства,
Леп'явко С.А., доктор історичних наук, професор,
член Українського геральдичного товариства,
Посьмашна Л.М., художник,
член Українського геральдичного товариства.

3 варіант

Прямокутне (співвідношення сторін 2:3) або квадратне синє полотнище, по краях якого йде жовта лиштва. З одного боку зображений воїн у срібних обладунках, на голові у нього срібний шолом, увінчаний 3 страусовими пір'їнами (білого, червоного та чорного кольорів); на плечах – червоний плащ, лівою рукою він тримає розпущене червоне знамено із золотим хрестом, а правою рукою опирається у бік, на боці висить меч з золотим руків'ям; з другого боку зображений у срібному сьайві чорний орел із розправленими крилами; на його голові золота п'ятизубцева корона, лівою лапою він тримає

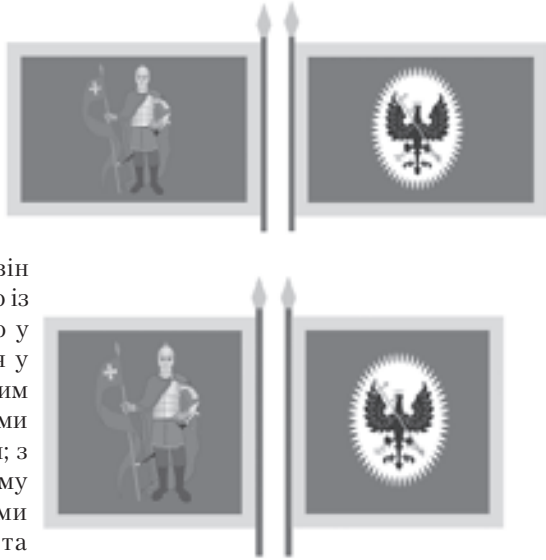
золотий хрест, язик та очі орла червоного кольору, дзьоб і лапи – золоті. Держак прапора коричневого кольору, увінчаний золотим списом.

Авторський колектив:

Ситий І.М., кандидат історичних наук,
член ради Українського геральдичного товариства,
Леп'явко С.А., доктор історичних наук, професор,
член Українського геральдичного товариства,
Посьмашна Л.М., художник,
член Українського геральдичного товариства.

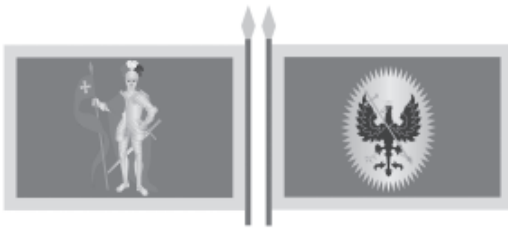
4 варіант

Прямокутне (співвідношення сторін 2:3) або квадратне синє полотнище, по краях якого йде жовта лиштва. З одного боку зображений воїн у золотих обладунках та зеленому кунтуші, на голові у нього золотий шолом; на плечах – червоний плащ, лівою рукою у коричневих рукавицях він тримає розпущене червоне знамено із золотим хрестом, а правою рукою у коричневих рукавицях опирається у бік, на боці висить шабля з золотим руків'ям, у чорних піхвах із золотими накладками, на ногах чорні чоботи; з другого боку зображений у срібному саяві чорний орел з розправленими крилами; на його голові золота п'ятизубцева корона, лівою лапою він тримає золотий хрест, язик та очі орла червоного кольору, дзьоб і лапи – золоті. Держак прапора коричневого кольору, увінчаний золотим списом.

Авторський колектив:

Ситий І.М., кандидат історичних наук,
член ради Українського геральдичного товариства,
Леп'явко С.А., доктор історичних наук, професор,
член Українського геральдичного товариства,
Посьмашна Л.М.,
художник, член Українського геральдичного товариства.

5 варіант

Прямокутне (співвідношення сторін 2:3) або квадратне синє полотнище, по краях якого йде жовта лиштва. З одного боку зображений воїн у золотих обладунках, на голові у нього срібний шолом, увінчаний 3 страусовими пір'їнами (білого, червоного та чорного кольорів); на плечах – червоний плащ,

лівою рукою він тримає розпущене червоне знамено із золотим хрестом, а правою рукою опирається у бік, на боці висить меч із золотим руків'ям; з другого боку зображений у золотому сьайві чорний орел з розправленими крилами; на його голові золота п'ятизубцева корона, лівою лапою він тримає золотий хрест, язик та очі орла червоного кольору, дзьоб і лапи – золоті. Держак прапора коричневого кольору, увінчаний золотим списом.

Авторський колектив:

Ситий І.М., кандидат історичних наук,
член ради Українського геральдичного товариства,
Леп'явко С.А., доктор історичних наук, професор,
член Українського геральдичного товариства,
Посьмашна Л.М., художник,
член Українського геральдичного товариства.

Джерела та література:

- ¹ Румянцева В. Эмблемы земель и гербы городов Левобережной Украины периода феодализма. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 51, 81.
- ² Плахонін А. Давноруська провінційна династія в світлі сфрагістичних джерел (Ігор Ярославич та його нащадки) // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Збірка наукових праць та спогадів. Число 6 (7) у двох частинах. Частина 1. – К.: Ін-т історії НАН України, 2001. – С.136-152.
- ³ Толочко О. Образ „чужинця” в картині світу домонгольської Русі // *Mediaevalia Ucrainica*: ментальність та історія ідей. – К., 1992. – Т.1. – С. 39.
- ⁴ Ситий І. Герб Чернігова // *Знак*. – 1993. – Ч.3 (серпень). – С.1-3.
- ⁵ Соболева Н. Старинные гербы российских городов. – М.: Наука, 1985. – С. 165.
- ⁶ Там само.
- ⁷ Ситий І. Герб Чернігова // *Знак*. – 1993. – Ч.3 (серпень). – С.1-3.
- ⁸ Румянцева В. Эмблемы земель и гербы городов Левобережной Украины периода феодализма. – К.: Наукова думка, 1986. – С.80-81.
- ⁹ Грабова Н. Печатки адміністративно-судових установ Лівобережної України XVIII ст. // *ЗНТШ*. – Львів, 1991. – Т.222. – С.289.
- ¹⁰ Там само.
- ¹¹ Ситий І. Герб Чернігова // *Знак*. – 1993. – Ч.3 (серпень). – С.1-3.
- ¹² Там само.
- ¹³ Соболева Н. Старинные гербы российских городов. – М.: Наука, 1985. – С. 165.
- ¹⁴ Румянцева В. Эмблемы земель и гербы городов Левобережной Украины периода феодализма. – К.: Наукова думка, 1986. – С.102.
- ¹⁵ Ситий І. Герб Чернігова // *Знак*. – 1993. – Ч.3 (серпень). – С.1-3.
- ¹⁶ Там само.
- ¹⁷ Савчук Ю. Українське міське прапорництво в історичній перспективі // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Збірка наукових праць та спогадів. Число 4, у двох частинах. Частина 2. – К.: Ін-т історії НАН України, 2000. – С.261-300.
- ¹⁸ Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малой России. – К., 1851. – С.245-247. Підкреслено нами.
- ¹⁹ Автор вдячний директору Сосницького краєзнавчого музею ім. Ю.Виноградського Ользі Сластьон за допомогу в опрацюванні прапорів.
- ²⁰ Ісаєвич Я. Бойові прапори козацького війська (середина XVII ст.) // *Український історичний журнал*. – 1963. – № 1. – С. 85-87.
- ²¹ Степовик Д. Історія української ікони Х-XXст. – К., 1996. – С. 286.
- ²² Грабова Н. Печатки адміністративно-судових установ Лівобережної України XVIII ст. // *ЗНТШ*. – Львів, 1991. – Т.222. – С.289.
- ²³ Гречило А. Міська печатка Чернігова середини 17 ст. // *Скарбниця української культури*. Збірник наукових праць. – Чернігів, 2005. – Вип. 5. – С. 37-38.
- ²⁴ Ситий І. Герб Чернігова // *Знак*. – 1993. – Ч.3 (серпень). – С.1-3.
- ²⁵ Києво-Печерський державний історико-культурний заповідник. Календар на 1991 р. – К., 1990.
- ²⁶ Україна – козацька держава. Упорядник В. Недак. – К.: Емма, 2004. – 1216 с., 5175 іл.
- ²⁷ Ситий І. Герб Чернігова // *Знак*. – 1993. – Ч.3 (серпень). – С.1-3.